

ИСИХАЗМЪТ И АСКЕТИЗМЪТ НА СВ. ЕВТИМИЙ ПАТРИАРХ ТЪРНОВСКИ

Тотю КОЕВ (Велико Търново)

Темата на настоящия Седми международен симпозиум на Търновската книжовна школа, свързан с християнската култура в Източна Европа, е многоспектрна и широкообхватна. Това личи и от заглавията на докладите, включени в този симпозиум.

Самопонятно е, че когато и да се говори за Търновската книжовна школа от началото на нейното съществуване и до днес, естествено следва да се започва с осветляването на една или друга страна от богато оплодената дейност на нейните първосъздатели и светители Теодосий Търновски и Евтимий Патриарх Търновски и Всебългарски. За тях е писано много и сигурно ще се пише още много.

Смятам за потребно да отбележа още в началото на своя доклад, че при така формулираната тема „Исихазмът и аскетизмът на св. Евтимий Патриарх Търновски“ ново научно откритие едва ли може да се очаква. Въпреки това тя все още не е напълно изчерпана и има какво да се добавя. Нещо повече, по нея се изказват различни мнения. Далеч съм от мисълта, че мнението, което сега ще изразя, ще бъде последно.

Бих искал да се спра накратко върху два момента:

1. Да припомня в резюмирана форма съдържанието на понятията и с и х а з ъ м и а с к е т и з ъ м. Правя това, понеже с тях понякога се злоупотребява, като се монополизират само в определени сфери.

2. Да посоча как св. патриарх Евтимий е разбирал тези духовни явления и как ги е враждал в своя личен мироглед и в църковно-общественото си служение.

1. Както е известно, и с и х а з ъ м е гръцка дума и в превод на български език като съществително ἡσυχία значи п о к о й, б е з м ъ л в и е, м ъ л ч а н и е. Това състояние се постига чрез трезвеност на ума във връзка с взаимния контрол на ума и сърцето. Това, че при исихазма се включва умът и сърцето, значи, че се включва цялостният човек, защото когато действат умът и сърцето, паралелно с тях или обусловена

от тях действия и волята. Напълно утвърдилата се в човешкото съзнание мисъл, плод на ума, намира израз в категоричното решение на волята.

Като исторически феномен исихазмът възниква, развива се и се утвърждава през XIV в. във Византия, за да проникне и в другите православни народи през същия и през следващия (XV) век. Но като същностна черта на християнството в източния регион той макар и не в тази му организирана форма е свързан с аскетизма в Египет и с породеното от аскетизма монашество, чийто основоположник е св. Антоний Велики, живял и изявил себе си през втората половина на III и първата половина на IV век (ок. 250—356).

Със св. Антоний Велики е свързано и началото на аскетизма в първичната му форма. Именно тук е грешката по същество, която мнозина изследователи допускат, като отъждествяват аскетизма с монашеството или обратното — монашеството с аскетизма. Поради това в много справочници, речници и енциклопедии — наши и чужди — аскетизмът се разглежда не отделно, а като част от монашеството. Вярно е, че аскетизмът е присъщ на монашеството, но не е негов монопол.

Самата дума аскетизъм (от гр. ἄσκησις = упражнение) първоначално означавала упражнение на тялото с цел неговото укрепване, например упражнения на атлети, на борци. По-късно тази дума влязла в употреба и в духовната сфера като борба между тялото и душата, между Бога (боговете) и света, като своеобразна форма на дуализъм. Също така в една или друга степен аскетизмът е познат в различните религиозни системи от древността¹. В по-широк смисъл ἄσκησις значи подвиг в различни сфери на живота. Това ще рече, че да си аскет, не значи да си само монах, отрекъл се от светските житейски наслади, а да си човек, който има и проявява силна воля, ограничава се от редица удоволствия в името на една възвишена идея. Оттук следва, че не може да се нарече аскет човек, който се упражнява във вършене на зли дела, в разрушителни деяния; който се лишава примерно от сън, за да измисли с какво и как да навреди на другите, защото в подобни замисли и деяния няма нищо възвишено. Аскетизмът е сам по себе си добродетел, която, ако невинаги помага на другите, то поне никога не им вреди, но на този, който я проявява, оказва винаги благотворно влияние. С това си духовно съдържание думата *аскетизъм* е навлязла дълбоко в живота на християните, а не само в живота на монасите. И в същото време е монополизирана от монашествуващите, макар че истински практикуващите аскетизма монаси никога не говорят за това. Не е пресилено да се каже, че човек може да бъде аскет, оставайки член на обществото, в което живее и част от което е — аскет, който предимно с дела се упражнява в доброто, който с живота си оказва благотворно влияние върху другите, с личния си пример им въздейства, при това им въздейства само положително, защото самият му подвиг (ἄσκησις) е положителен.

На свой ред и с и х а з м ъ т в същността си не е нищо друго, освен проявен на практика християнски а с к е т и з ъ м. Вярно е, че от исихаста се изисква безмълвие и себевгълббяване. Но нима са малко случаите, когато човек може да говори и каже на другите повече с мълчание, отколкото с думи! Обикновено тези, които много говорят, малко казват. Има различни видове исихасти, както има различни видове аскети. Общото между всички тях е, че са обладани от благородни мотиви и са ръководени от благочестиви помисли, независимо от това дали са в уединение, или са в динамиката на семейния и обществения живот. Някои дори са на мнение, че да си аскет в светския живот е по-трудно, отколкото в монашеския, в живота на уединението.

Иска ми се още веднъж да подчертая, че да си исихаст и аскет невинаги означава да си откъснат от общение с другите, да си затворен в манастир или уединен в скромна килия. Ярък пример в това отношение е св. патриарх Евтимий Търновски, за когото ще стане дума след малко.

2. Св. Григорий Синаит (ок. 1265—1340) изучавал и съответно практикувал мистичната форма на индивидуалното отшелничество. Изучавайки опита на монаси от Палестина, Синай, остров Крит и др., той развил и изградил системата на практическия исихазъм. И това е особено ценно, защото не мирянин, а монах-аскет, какъвто е св. Григорий Синаит, изгражда тази система на практически исихазъм. Самопонятно е, че исихазъмът на св. Григорий Синаит има монашеска окраска. Той е отражение на духа и спецификата на неговото време, възраждане възгледите на византийските мистици за съзерцанието и видението като най-висши средства за богопознание². Неговият исихазъм от Парория прониква и в тогавашна България.

Същото, в по-силно изразена форма, важи и за св. Григорий Палама (1296—1359). Запознал се отблизо с практиката на атонските монаси, той отделил значителна част от живота си за теоретично изясняване на исихастките идейни концепции. Тях убедително защитавал на съборите в Константинопол през 1341, 1347 и 1351 г. Св. Григорий Палама е най-изтъкнатият богослов-исихаст през последния период на византийската духовна култура. Той дал богословско-философска обосновка на исихазма. Дефинирал най-ясно учението за природата на Таворската светлина и за непостижимостта на Божията същност. За него и неговите съидейници е пределно ясно, че споровете, които през XIV в. вълнували Източната църква, се отнасят до същността на християнската антропология — до тѐосиса (обѐжението) на човека.

Ясно е, че от правилното решение на тези спорове зависела и съдбата на Православието. В този смисъл споровете през XIV в. били явление общоправославно. Исихазъмът през този период бил водещ в православните страни. Така например в Русия през XIV и XV в. исихазъмът оказ-

вал силно влияние върху църковния живот³ и върху тогавашното църковно изкуство там. На Балканския полуостров XIV в. бил „време на истински исихастки интернационал“⁴. В Сърбия св. Сава (+ 1235) се вдъхновявал от трудовете на св. Симеон нови Богослов (ок. 966—1042), който бил исихаст преди исихазма като организирано движение. Приемниците на св. Сава били „бдителни стражи на исихазма и горещи негови поддръжници“⁵. Интензивните връзки на Влахия с Атон съдействали за бързото проникване и трайно влияние на исихазма в пределите на днешна Румъния.

Както вече споменах, в утвърждаването исихазма на Балканския полуостров голяма роля изиграл св. Григорий Синаит. Чрез неговия ученик и ревностен последовател Теодосий Търновски (ок. 1300—1362/63) исихазмът проникнал и се утвърдил в пределите на тогавашна България. Негов по-нататъшен популяризатор и разпространител бил Евтимий преди още да заеме патриаршеския престол и особено след като станал патриарх.

За да се разбере по-добре положителната реакция на Евтимий по отношение на исихазма, трябва да се вземат под внимание някои субективни и обективни обстоятелства.

Субективните. Роденият около 1320 г. и вероятно произхождащ от знатен търновски болярски род Евтимий (светското му име не ни е известно) приел монашество около 1350 г. Той бил един от първите и най-ревностни ученици и последователи на Теодосий Търновски, който основал Килифаревския манастир. Свидетелство за усърдието му е фактът, че през 1362 или 1363 г. придружил своя учител и наставник Теодосий при пътуването му до Константинопол. Там имал възможност да се запознае отблизо с исихазма и с богатите константинополски библиотеки. Заедно с Теодосий живял и работил в манастира „Св. Мамант“, а след това и в Студийския манастир до смъртта на своя любим учител Теодосий. След неговата смърт се установил в Света Гора Атон. Там дообогатил исихастките си познания теоретически и практически.

Ако Евтимий е искал да се отдаде на личен, монашески исихазъм, по-добра възможност от тази в Света гора едва ли би имал. Но у него наред със съзерцателния исихазъм се развивал и утвърждавал и практическият аскетизъм — аскетизмът в динамиката на живота.

В какво се изразил този практически исихазъм-аскетизъм?

В живота на Евтимий можем да разграничим два периода или две проявления на исихазъм-аскетизъм: 1. отвлеченият монашеско-уединителен исихазъм в Света гора, гдето условията изцяло благоприятствали за неговото проявление, и 2. жизнено-практическият, мотивиран от народностни подбуди.

Обективните обстоятелства. Какво е пречело на монаха Евтимий да се отдаде на монашеско-исихасткия аскетизъм в Атонската планина

вместо да поема тежкия житейски кръст в неспокойната му родина? По този въпрос може да се разсъждава много и да се изказват различни мнения. Никой обаче не би могъл със сигурност да даде от негово име отговор на този въпрос. Но със сигурност може да се каже, че поемайки тежкия кръст на църковно и народно служение, той с чест и достойнство го носи до края на живота си. Тук му е помагала както твърдата като скала вяра в Бога, така и чувството му за всеотдайно служение на злощастния му народ. Св. Евтимий и като брат на Килифаревската света обител, и като първойерарх на Българската църква, е бил и останал исихаст-аскет, като е принадлежал отначало към монашеския исихазъм-аскетизъм, а след това към практическия, което е убедително доказателство за съвместимостта на двата вида исихазъм-аскетизъм. Какво ми дава основание да твърдя това? — Именно цялостната му дейност и в Атон, и след завръщането му в родината.

Когато пише жития, той подбира такива на български светци или на светци, чиито мощи тогава се намирили в столицата Търновград. Едните и другите са били исихасти-аскети; едните и другите са произлизали от недрата на простолюдието и с подвига си са потвърждавали максимата, че пред Бога всички са равни.

Като реформира и осъвременява езика на богослужебните книги, Патриарх Евтимий действа като истински исихаст-аскет, какъвто е, знаейки, че на Бога можем и трябва да се молим на разбран и точен език, не защото Той иначе няма да ни разбере, а защото другите, които ни слушат, трябва да разбират богослужебния език, чрез който и те изразяват молитвите си към Всевишния.

Похвалните слова, службите и агиографските творби на Патриарх Евтимий са плод на дълбоко исихастко вглъбяване, на безмълвен разговор с тези, за които пише, плод на религиозно преживяване, на незримо съприкосновение с отвъдното, от където получава импулс и творческо вдъхновение, получава духовни и физически сили.

Четири послания на Патриарха Търновски — едно до монах Киприан, две до монах Никодим Тисмански и едно до митрополит Антим, са убедително доказателство за вглъбената богословско-догматическа и етическа мисъл и юридическа компетентност.

Същата компетентност и дълбочина на мисълта Патриарх Евтимий проявява и в борбата му с тогавашните ереси, битуващи по българските земи и допринасящи за допълнителна дестабилизация в обществото. Тук Патриархът се откроява със своето будно православно съзнание и църковно чувство.

Известна е също неговата теза за *симфония* между църковната и гражданската власт и усилията му в тази насока. За него е повече от ясно мястото и ролята на държавния владетел. Той знае думите на Исус Хрис-

тос: „Отдайте кесаревото кесарю, а Божието Богу“ (Марк 12:19). Но когато османските пълчища надвисват над старопрестолния Търновград, за да установят тук трайно „присъствие“, а царят отбранява отечеството извън столицата, исихастът-аскет Евтимий поема и кесаревите функции. Защо? — Защото неговият исихазъм като доктрина на себевгълбяването е и доктрина на себежертвата. Без себежертва в името на ближния практическият исихазъм е немислим. Тази себежертва на Патриарха-родолюбец го отвежда до изгнание, но не го довежда до униние.

Кулминация на богословската вгълбеност на Патриарх Евтимий е достигането до истината за единия по същност и троичен по лица Бог: Отец, Син и Дух Свети. Патриарх Евтимий знае и по пътя на религиозния опит е преживял тази истина. Той знае, че човекът-личност търси и може да влезе в общение с Бога-Личност, Който е любов (ср. 1 Йоан. 4:8, 16) и като любов сгрява, топли, импулсира, утешава в скърби, насърчава в радости. Израз на тази му убеденост са и прощалните му думи с обичното паство. Известен ни е епизодът на това прощаване. След падането на Търновград поробителят подготвя отвеждането в неизвестна посока на духовния пастир. Покрусени и потънали в горест от сполетялата ги трагедия, жени и мъже питат духовния си водач и наставник: „На кого ни оставяш, Владико свети?“ А той, с отеческа мъдрост и духовно прозрение им отговаря: „Оставям ви на Светата Божествена Троица сега и вовеки!“ С тези знаменателни думи Патриархът-страдалец вдъхнал в сърцата на своите пасоми вярата в триединия Бог; завещал им силата на единството в тази вяра, което по косвен път допринася и за народностното единство⁶.

И днес от небесните висини патриархът-светец бди над българската земя, закриля я молитвено. Той бди и над Търновската книжовна школа — достоен продължител на достойно замислено дело от св. Теодосий Търновски и от достойния му ученик и продължител Търновският и Всебългарски Патриарх Евтимий.

БЕЛЕЖКИ

¹ Bertholet, A. Wörterbuch der Religionen, 3. Aufl., Stuttgart 1976, S. 54 f.

² Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. Състав. Д. Петканова. С., 1994, с. 114.

³ Тахиаос, А. Влиянието на исихазма върху църковния живот в Русия през 1328—1406 г. Солун 1962 (на гръцки език).

⁴ Елиан, А. Византия и румыны. 13-й Византийский конгрес. Оксфорд, 1966. Дополнительные доклады, с. 48.

⁵ Vasic, M. M. L'hésychasme dans l'Eglise et l'art des Serbes du Moyen Age., in: L'Art byzantin chez les slaves, I, 1930.

⁶ Коев, Т. Догматът за Света Троица (Съдържание и значение). Трудове на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, Годишник на Православния Богословски факултет 1991/1992. Т. I, с. 8.